SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

MAJBURIYATDA SHAXSLAR O‘ZGARISHINING FUQAROLIK-HUQUQIY ASOSLARI

Yaxshiboyev Hayotbek Baxodir o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti Intellektual mulk va axborot texnologiyalari huquqi fakulteti magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada fuqarolik huquqida majburiyatda shaxslar o‘zgarishi institutining nazariy va huquqiy asoslari, kreditor va qarzdor o‘rtasidagi munosabatlar hamda majburiyat ishtirokchilarining almashishiga olib keluvchi yuridik faktlar tahlil qilingan. Talab qilish huquqini boshqa shaxsga o‘tkazish, qarzni o‘tkazish, subrogatsiya, faktoring, kafillik va garov institutlarining o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek, majburiyatda shaxslar o‘zgarishining regress majburiyatlari va novatsiyadan farqli jihatlari milliy hamda xorijiy huquqiy yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Tadqiqot natijasida majburiyat ishtirokchilarining huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, shartnomaviy munosabatlarning barqarorligini ta’minlash hamda fuqarolik qonunchiligini takomillashtirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar

majburiyat, kreditor, qarzdor, sessiya, novatsiya, regress majburiyati, faktoring, subrogatsiya, kafillik, garov, huquqiy vorislik.

Аннотация

В статье исследуются теоретические и правовые основы института перемены лиц в обязательстве, правоотношения между кредитором и должником, а также юридические факты, обусловливающие замену участников обязательства. Раскрываются особенности уступки права требования, перевода долга, суброгации, факторинга, поручительства и залога. Рассматриваются отличия перемены лиц в обязательстве от регрессных обязательств и новации на основе национальных и зарубежных правовых подходов. По результатам исследования разработаны предложения и рекомендации, направленные на защиту прав и законных интересов участников обязательственных отношений, обеспечение стабильности договорных отношений и совершенствование гражданского законодательства.

Ключевые слова

обязательство, кредитор, должник, цессия, новация, регрессное обязательство, факторинг, суброгация, поручительство, залог, правопреемство.

Abstract

This article examines the theoretical and legal foundations of the change of parties in obligations, legal relationships between creditors and debtors, and the legal facts leading to the substitution of parties. Particular attention is paid to the assignment of claims, transfer of debt, subrogation, factoring, suretyship, and pledge. The study also explores the differences between the change of parties in obligations, recourse obligations, and novation based on national and foreign legal approaches. The findings provide recommendations aimed at protecting the rights and legitimate interests of parties, ensuring the stability of contractual relationships, and improving civil legislation.

Keywords

obligation, creditor, debtor, assignment, novation, recourse obligation, factoring, subrogation, suretyship, pledge, legal succession.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida fuqarolik-huquqiy munosabatlarning rivojlanishi shartnomaviy majburiyatlarning barqarorligi va moslashuvchanligini ta’minlashni taqozo etadi. Iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilarining moliyaviy holati, tashkiliy-huquqiy shakli yoki boshqa obyektiv sharoitlarning o‘zgarishi majburiyatdagi kreditor yoxud qarzdorning boshqa shaxs bilan almashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bunday munosabatlarni huquqiy jihatdan samarali tartibga solish fuqarolik muomalasining uzluksizligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 234-moddasiga muvofiq, majburiyat fuqarolik-huquqiy munosabatning shunday shakliki, unda qarzdor kreditor manfaatini ko‘zlab muayyan harakatni amalga oshirishi yoki muayyan harakatdan tiyilishi, kreditor esa majburiyatning bajarilishini talab qilish huquqiga ega bo‘ladi [1].

Majburiyat munosabatlarida kreditor va qarzdor asosiy taraflar sifatida ishtirok etadi. Biroq qonunchilikda nazarda tutilgan asoslar mavjud bo‘lganda majburiyatning mazmuni saqlangan holda uning ishtirokchilari o‘zgarishi mumkin.

Majburiyatda shaxslar o‘zgarishi instituti talab qilish huquqining boshqa shaxsga o‘tishi, qarzni o‘tkazish, universal huquqiy vorislik, subrogatsiya va boshqa huquqiy mexanizmlarni qamrab oladi. Mazkur institutning to‘g‘ri qo‘llanilishi kreditor va qarzdorning huquqiy manfaatlarini himoya qilish, tadbirkorlik faoliyatidagi moliyaviy

tavakkalchiliklarni kamaytirish hamda shartnomaviy munosabatlarning davomiyligini ta’minlash imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi majburiyatda shaxslar o‘zgarishining fuqarolik-huquqiy asoslarini o‘rganish, ushbu institutning boshqa majburiyat-huquqiy mexanizmlardan farqli jihatlarini aniqlash hamda milliy qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Majburiyat huquqi fuqarolik huquqining asosiy institutlaridan biri bo‘lib, uning nazariy asoslari mahalliy va xorijiy huquqshunos olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keng o‘rganilgan.

I.B. Zokirovning fuqarolik huquqiga oid ilmiy ishlarida majburiyat munosabatlarining vujudga kelishi, bajarilishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishining huquqiy asoslari yoritilgan [3].

H.R. Rahmonqulovning majburiyat huquqiga bag‘ishlangan tadqiqotlarida majburiyat ishtirokchilarining huquqiy maqomi, shartnomaviy munosabatlar hamda majburiyatlarning bajarilishini ta’minlash usullari o‘rganilgan [4].

A. Abzalovning ilmiy tadqiqotlarida majburiyatda shaxslar o‘zgarishining fuqarolik-huquqiy muammolari, talab qilish huquqini boshqa shaxsga o‘tkazish va qarzdorni almashtirish bilan bog‘liq munosabatlarga e’tibor qaratilgan [5].

Xorijiy huquqiy tizimlarda majburiyat ishtirokchilarining almashishi talab huquqini o‘tkazish, qarzni qabul qilish, shartnomani o‘tkazish va novatsiya kabi institutlar orqali tartibga solinadi. Germaniya va Fransiya fuqarolik qonunchiligida mazkur mexanizmlarning huquqiy asoslari alohida normalar bilan mustahkamlangan [8; 9].

Mavjud ilmiy yondashuvlar majburiyatda shaxslar o‘zgarishini majburiyatning subyekt tarkibi o‘zgarishi bilan bog‘liq mustaqil huquqiy institut sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, talab huquqining o‘tishi, regress majburiyati va uchinchi shaxs tomonidan majburiyatning bajarilishi o‘rtasidagi huquqiy farqlarni aniqlashtirish muhim hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, formal-yuridik, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy tahlil va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Majburiyatda shaxslar o‘zgarishining huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi normalari asosida o‘rganildi. Talab huquqini o‘tkazish, qarzni o‘tkazish, subrogatsiya, faktoring va novatsiya institutlarining o‘zaro farqlari qiyosiy tahlil qilindi. Milliy va xorijiy huquqiy yondashuvlarni umumlashtirish asosida fuqarolik qonunchiligi hamda shartnomaviy amaliyotni takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar shakllantirildi.

Tahlil va natijalar

Majburiyatda shaxslar o‘zgarishining tushunchasi va huquqiy asoslari

Majburiyatda shaxslar o‘zgarishi deganda mavjud majburiyat doirasida kreditor yoki qarzdorning qonunchilikda belgilangan asoslar va tartibda boshqa shaxs bilan almashishi tushuniladi. Mazkur jarayonda, umumiy qoida sifatida, majburiyatning mazmuni saqlanib qoladi, biroq uning subyekt tarkibi o‘zgaradi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 23-bobida majburiyatda shaxslar o‘zgarishiga oid huquqiy normalar belgilangan. Ushbu normalar kreditor huquqlarining boshqa shaxsga o‘tishi, talab huquqini o‘tkazish shartlari va qarzni boshqa shaxsga o‘tkazish tartibini qamrab oladi [1].

Majburiyatda shaxslar o‘zgarishining asoslarini shartli ravishda quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

– Ixtiyoriy asoslar — taraflarning kelishuvi asosida talab huquqini yoki qarzni boshqa shaxsga o‘tkazish.

– Qonunda nazarda tutilgan asoslar — qonunchilikda belgilangan hollarda kreditor huquqlarining boshqa shaxsga o‘tishi, jumladan, subrogatsiya va tegishli sud qarorlari asosidagi o‘zgarishlar.

– Universal huquqiy vorislik asoslari — meros olish yoki yuridik shaxsni qayta tashkil etish natijasida huquq va majburiyatlarning boshqa shaxsga o‘tishi.

Mazkur tasnif ilmiy-nazariy xususiyatga ega bo‘lib, majburiyat ishtirokchilarining o‘zgarishiga sabab bo‘luvchi yuridik faktlarni tizimlashtirish imkonini beradi.

Fuqarolik huquqida kreditorning o‘ziga tegishli talab huquqini bitim asosida boshqa shaxsga o‘tkazishi sessiya deb ataladi. Talab huquqini o‘tkazuvchi dastlabki kreditor sedent, ushbu huquqni qabul qiluvchi yangi kreditor esa sessionariy hisoblanadi.

Fuqarolik kodeksining 313-moddasiga muvofiq, kreditorga majburiyat asosida tegishli bo‘lgan talab huquqi bitim orqali boshqa shaxsga o‘tkazilishi yoki qonunda nazarda tutilgan asoslarda boshqa shaxsga o‘tishi mumkin [1].

Kreditor huquqlarining boshqa shaxsga o‘tishi uchun, umumiy qoida sifatida, qarzdorning roziligi talab etilmaydi. Biroq qonunchilikda yoki shartnomada boshqacha tartib belgilangan bo‘lishi mumkin.

Talab huquqining boshqa shaxsga o‘tishi qarzdorning huquqiy holatini asossiz ravishda yomonlashtirmasligi lozim. Yangi kreditor talab huquqini qonun yoki shartnomada belgilangan hajmda va shartlarda qabul qiladi.

Fuqarolik kodeksining 315-moddasiga muvofiq, agar qonun yoki shartnomada boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo‘lsa, dastlabki kreditorning huquqi yangi kreditorga huquq o‘tgan paytdagi hajm va shartlarda o‘tadi [1].

Kreditorning almashishi to‘g‘risida qarzdorni yozma ravishda xabardor qilish muhim huquqiy ahamiyatga ega. Agar qarzdor talab huquqining boshqa shaxsga o‘tganligi haqida yozma ravishda xabardor qilinmagan bo‘lsa, yangi kreditor buning natijasida kelib chiqadigan salbiy oqibatlar xavfini o‘z zimmasiga oladi.

Masalan, qarzdor kreditorning almashganligidan xabardor bo‘lmagan holda majburiyatni dastlabki kreditorga bajarsa, qonunchilikda belgilangan shartlar asosida bunday ijro tegishli tarzda bajarilgan deb hisoblanadi.

Shuningdek, qarzdor yangi kreditordan talab huquqi unga o‘tganligini tasdiqlovchi dalillarni taqdim etishni talab qilish huquqiga ega. Bu qoida qarzdorni asossiz yoki takroriy talablar qo‘yilishidan himoya qilishga xizmat qiladi.

Majburiyatda qarzdorning almashishi kreditorning almashishidan o‘zining huquqiy xususiyatlari bilan farq qiladi. Chunki kreditor uchun majburiyatni bajaruvchi shaxsning moliyaviy holati, to‘lovga qobiliyatliligi va majburiyatni bajarish imkoniyatlari muhim ahamiyatga ega.

Fuqarolik kodeksining 322-moddasiga muvofiq, qarzdorning o‘z qarzini boshqa shaxsga o‘tkazishiga kreditorning roziligi bilan yo‘l qo‘yiladi [1].

Qarzni boshqa shaxsga o‘tkazish natijasida yangi qarzdor tegishli majburiyatni bajarish vazifasini o‘z zimmasiga oladi. Mazkur jarayon qonunchilikda belgilangan shakl va tartibga rioya qilingan holda amalga oshirilishi kerak.

Qarzni boshqa shaxsga o‘tkazishni uchinchi shaxs tomonidan majburiyatning bajarilishidan farqlash zarur.

Masalan, qarzdorning qarindoshi uning bank oldidagi qarzini to‘lab bersa, ushbu holat o‘z-o‘zidan qarzdorning almashganligini anglatmaydi. Bunda uchinchi shaxs tomonidan majburiyat bajarilgan bo‘lishi mumkin, biroq qarzdorning huquqiy maqomi avtomatik ravishda ushbu shaxsga o‘tmaydi.

Agar boshqa shaxs kreditorning roziligi asosida qarzdorning majburiyatini qonuniy tartibda o‘z zimmasiga olsa, qarzni o‘tkazish munosabati yuzaga keladi.

Shunday qilib, majburiyatni uchinchi shaxs tomonidan bajarish va qarzni boshqa shaxsga o‘tkazish turli huquqiy oqibatlarga ega bo‘lgan mustaqil institutlardir.

Fuqarolik qonunchiligida barcha talab huquqlarini boshqa shaxsga o‘tkazishga ruxsat berilmaydi. Ayrim huquqlar bevosita kreditorning shaxsi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni boshqa shaxsga o‘tkazish majburiyatning mohiyatiga zid hisoblanadi.

Fuqarolik kodeksining 314-moddasida kreditorning shaxsi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan huquqlarning boshqa shaxsga o‘tishiga yo‘l qo‘yilmasligi belgilangan. Jumladan, aliment undirish hamda hayot yoki sog‘liqqa yetkazilgan zararni qoplashga doir talablar shular jumlasidandir [1].

Shaxsiy xususiyatga ega ayrim majburiyatlar taraflardan birining vafot etishi natijasida bekor bo‘lishi mumkin. Bunda majburiyatning mazmuni, taraflarning shaxsiy xususiyatlari va qonunchilikda belgilangan maxsus qoidalar hisobga olinadi.

Boshqa mulkiy huquq va majburiyatlar esa qonunchilikda nazarda tutilgan tartibda merosxo‘rlarga yoki boshqa huquqiy vorislarga o‘tishi mumkin.

Kafillik va garov majburiyatlarning bajarilishini ta’minlashga xizmat qiluvchi fuqarolik-huquqiy vositalar hisoblanadi. Ushbu institutlarning qo‘llanilishi kreditorning

mulkiy manfaatlarini himoya qilish va majburiyat bajarilmasligi bilan bog‘liq xavflarni kamaytirishga qaratilgan.

Fuqarolik kodeksining 293-moddasiga muvofiq, qarzdor kafillik bilan ta’minlangan majburiyatni bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan taqdirda, agar qonunda yoki kafillik shartnomasida subsidiar javobgarlik nazarda tutilmagan bo‘lsa, kafil va qarzdor kreditor oldida solidar javobgar bo‘ladi [1].

Solidar javobgarlik sharoitida kreditor qonunchilikda belgilangan tartibda majburiyatning bajarilishini qarzdordan ham, kafildan ham talab qilish huquqiga ega.

Kafil tomonidan majburiyatning bajarilishi uni avtomatik ravishda asosiy qarzdorga aylantirmaydi. Biroq Fuqarolik kodeksining 295-moddasiga muvofiq, majburiyatni bajargan kafilga kreditorning ushbu majburiyat bo‘yicha huquqlari kafil talabni qanoatlantirgan hajmda o‘tadi [1].

Demak, kafil tomonidan majburiyatning bajarilishi natijasida kreditor huquqlarining qonun asosida boshqa shaxsga o‘tishi yuzaga kelishi mumkin.

Garov munosabatlarida esa qarzdorning o‘zi yoki uchinchi shaxs o‘z mol-mulkini majburiyatning bajarilishini ta’minlash uchun garovga qo‘yishi mumkin.

Masalan, A shaxs kredit shartnomasi bo‘yicha qarzdor bo‘lsa, B shaxs o‘ziga tegishli mol-mulkni ushbu majburiyatning ta’minoti sifatida garovga qo‘yishi mumkin. A shaxs majburiyatni bajarmagan taqdirda, qonunchilik va shartnomada belgilangan tartibda garov predmetiga undiruv qaratilishi mumkin.

Biroq garov predmetiga undiruv qaratilishi B shaxsning avtomatik ravishda asosiy qarzdorga aylanishini anglatmaydi. Uning javobgarligi va huquqiy holati garov munosabatlarining mazmuni hamda qonunchilikda belgilangan qoidalar asosida aniqlanadi.

Subrogatsiya kreditorning mavjud talab huquqi qonunchilikda nazarda tutilgan asoslarda boshqa shaxsga o‘tishini ifodalovchi huquqiy mexanizmdir. Mazkur institut, ayniqsa, mulkiy sug‘urta munosabatlarida keng qo‘llaniladi.

Fuqarolik kodeksining 957-moddasiga muvofiq, agar mulkiy sug‘urta shartnomasida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo‘lsa, sug‘urta tovonini to‘lagan sug‘urtalovchiga

sug‘urta qildiruvchining zarar uchun javobgar shaxsga nisbatan talab qilish huquqi to‘langan summa doirasida o‘tadi [2].

Masalan, uchinchi shaxsning aybi bilan sug‘urtalangan mol-mulkka zarar yetkazilgan bo‘lsa, sug‘urta tashkiloti sug‘urta shartnomasiga muvofiq zarar summasini qoplaydi. Shundan so‘ng sug‘urtalovchi qonunchilikda belgilangan tartibda zarar uchun javobgar shaxsga nisbatan tegishli talab huquqini amalga oshirishi mumkin.

Subrogatsiyaning asosiy xususiyati shundan iboratki, bunda mavjud talab huquqi saqlanib qoladi, biroq ushbu huquqni amalga oshiruvchi shaxs o‘zgaradi.

Faktoring esa tadbirkorlik subyektlarining debitorlik qarzlari bilan bog‘liq pul talablarini moliyalashtirish imkonini beruvchi huquqiy va moliyaviy mexanizmdir.

Fuqarolik kodeksining 749-moddasida pul talabnomasidan boshqa shaxs foydasiga voz kechish evaziga moliyalash bilan bog‘liq faktoring munosabatlarining huquqiy asoslari belgilangan [2].

Faktoring munosabatlarida moliya agenti mijozni uning uchinchi shaxsga nisbatan mavjud pul talabi hisobidan moliyalashtiradi. Mijoz esa shartnomada belgilangan tartibda tegishli talab huquqini moliya agentiga o‘tkazadi.

Masalan, mahsulot yetkazib beruvchi korxona xaridorga 100 million so‘mlik mahsulot yetkazib berdi. Shartnomaga ko‘ra, xaridor mahsulot haqini 90 kundan keyin to‘lashi kerak. Yetkazib beruvchi aylanma mablag‘larga bo‘lgan ehtiyojini qondirish maqsadida faktoring tashkilotiga murojaat qilishi va o‘zining xaridorga nisbatan pul talabini moliya agentiga o‘tkazishi mumkin.

Natijada yetkazib beruvchi korxona shartnomada nazarda tutilgan moliyalashtirish mablag‘larini oladi, moliya agenti esa tegishli pul talabini amalga oshirish huquqiga ega bo‘ladi.

Mazkur jarayonda qarzdor emas, balki talab huquqiga ega kreditor o‘zgaradi. Faktoring shartnomasining aniq moliyaviy shartlari, tavakkalchiliklarning taqsimlanishi va taraflarning javobgarligi shartnoma mazmuniga muvofiq belgilanadi.

Majburiyat huquqida sessiya, subrogatsiya, regress va novatsiya institutlari o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, ularning vujudga kelish asoslari hamda huquqiy oqibatlari bir-biridan farq qiladi.

Sessiyada mavjud talab huquqi bitim asosida boshqa shaxsga o‘tkaziladi. Subrogatsiyada esa talab huquqining boshqa shaxsga o‘tishi qonunchilikda belgilangan yuridik faktlar asosida yuzaga keladi.

Regress majburiyati boshqa shaxs uchun majburiyatni bajargan shaxsning qonunda nazarda tutilgan hollarda tegishli xarajatlarni javobgar shaxsdan qaytarishni talab qilishi bilan bog‘liq yangi majburiyatdir.

Masalan, solidar qarzdorlardan biri umumiy majburiyatni to‘liq bajargan taqdirda, qonunchilikda belgilangan tartibda boshqa qarzdorlarga nisbatan regress talabini qo‘yishi mumkin.

Novatsiya esa taraflarning kelishuvi asosida mavjud majburiyatni boshqa majburiyat bilan almashtirish orqali dastlabki majburiyatni bekor qilishga qaratilgan huquqiy institutdir.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 347-moddasida majburiyatni yangilash asosida bekor qilish nazarda tutilgan [1]. Shu sababli novatsiyani milliy qonunchilikka yangidan joriy etilishi lozim bo‘lgan institut sifatida baholash to‘g‘ri emas.

1-jadval

Majburiyat huquqidagi asosiy institutlarning qiyosiy tavsifi

Huquqiy institut	Vujudga kelish asosi	Huquqiy natijasi
Sessiya	Taraflarning bitimi	Talab huquqi boshqa kreditorga o‘tadi
Qarzni o‘tkazish	Tegishli kelishuv va kreditor roziligi	Qarzdor o‘zgaradi
Subrogatsiya	Qonunda belgilangan yuridik fakt	Mavjud talab huquqi boshqa shaxsga o‘tadi
Regress	Boshqa shaxs uchun majburiyatni bajarish va qonuniy asos	Yangi talab huquqi yuzaga keladi
Faktoring	Moliyalashtirish shartnomasi	Pul talabi moliya agentiga o‘tkaziladi
Novatsiya	Taraflarning kelishuvi	Dastlabki majburiyat yangisi bilan almashtiriladi
Universal huquqiy vorislik	Meros yoki qayta tashkil etish	Tegishli huquq va majburiyatlar vorisga o‘tadi

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, mazkur institutlarning barchasini majburiyatda shaxslar o‘zgarishining bir xil shakli sifatida baholash mumkin emas. Xususan, regress

va novatsiya mavjud majburiyat doirasidagi oddiy subyekt almashinuvidan o‘zining huquqiy oqibatlari bilan farq qiladi.

Xorijiy davlatlarning fuqarolik qonunchiligida majburiyat ishtirokchilarining o‘zgarishi turli huquqiy mexanizmlar orqali tartibga solinadi.

Germaniya Fuqarolik tuzuklarida (BGB) talab huquqini boshqa shaxsga o‘tkazish va qarzni qabul qilish mustaqil huquqiy institutlar sifatida nazarda tutilgan. BGBning 398-paragrafi talab huquqini o‘tkazishga, 414–415-paragraflari esa qarzni boshqa shaxs tomonidan qabul qilishga oid qoidalarni belgilaydi [8].

Germaniya huquqiy tizimida qarzdorning almashishi jarayonida kreditor manfaatlarini himoya qilishga alohida e’tibor qaratiladi. Bunda qarzni qabul qilishning huquqiy shakliga qarab kreditorning kelishuvi yoki roziligi muhim ahamiyatga ega.

Fransiya Fuqarolik kodeksida talab huquqini o‘tkazish, qarzni o‘tkazish va novatsiya institutlari alohida tartibga solingan. Xususan, kodeksning 1321–1326-moddalari talab huquqini o‘tkazishga, 1327–1328-1-moddalari qarzni o‘tkazishga, 1329–1335-moddalari esa novatsiyaga bag‘ishlangan [9].

Angliya shartnoma huquqida assignment va novation tushunchalari o‘zaro farqlanadi. Assignment, odatda, shartnoma bo‘yicha huquqlarning boshqa shaxsga o‘tkazilishini ifodalasa, novation tegishli taraflarning roziligi asosida mavjud shartnomaviy munosabatni yangisi bilan almashtirish imkonini beradi.

Xorijiy tajribani o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, majburiyat ishtirokchilarining almashishi jarayonida quyidagi huquqiy jihatlar muhim hisoblanadi:

– Taraflarning huquq va majburiyatlarini aniq belgilash;

– Kreditorning roziligi talab etiladigan holatlarni aniqlashtirish;

– Talab huquqining o‘tishi to‘g‘risida qarzdorni xabardor qilish;

– Majburiyatning bajarilishini ta’minlovchi vositalarning keyingi huquqiy holatini belgilash;

– Shartnomaviy munosabatlarda huquqiy aniqlik va barqarorlikni ta’minlash.

Mazkur yondashuvlardan O‘zbekiston fuqarolik qonunchiligi va shartnomaviy amaliyotini takomillashtirishda milliy huquqiy tizimning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanish mumkin.

Muhokama

Majburiyatda shaxslar o‘zgarishi institutining samarali qo‘llanilishi fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining huquqiy manfaatlarini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Biroq mazkur institutni amaliyotda qo‘llashda talab huquqini o‘tkazish, qarzni boshqa shaxsga o‘tkazish, uchinchi shaxs tomonidan majburiyatni bajarish va regress munosabatlarini o‘zaro farqlash zarur.

Talab huquqining boshqa shaxsga o‘tishi to‘g‘risida qarzdorning o‘z vaqtida xabardor qilinmasligi majburiyatning noto‘g‘ri shaxsga bajarilishi yoki bir majburiyat yuzasidan takroriy talablar qo‘yilishi xavfini keltirib chiqarishi mumkin.

Shuningdek, qarzni boshqa shaxsga o‘tkazish jarayonida yangi qarzdorning moliyaviy holati, to‘lovga qobiliyatliligi va majburiyatni bajarish imkoniyatlarini baholash kreditor manfaatlarini himoya qilishning muhim sharti hisoblanadi.

Kafillik va garov bilan ta’minlangan majburiyatlarda qarzdorning almashishi ta’minot vositalarining keyingi huquqiy holatini ham aniqlashtirishni talab qiladi. Bunda kafil va garovga qo‘yuvchining huquqlari, roziligi hamda javobgarlik doirasi qonunchilik va shartnoma shartlariga muvofiq belgilanishi lozim.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida majburiyatda shaxslar o‘zgarishi bilan bog‘liq bitimlarni elektron shaklda rasmiylashtirish imkoniyatlarini kengaytirish ham dolzarb ahamiyatga ega. Elektron hujjatlar, elektron raqamli imzo va ishonchli xabardor qilish mexanizmlaridan foydalanish taraflar o‘rtasidagi huquqiy munosabatlarning shaffofligini oshirishi hamda nizolarning oldini olishga xizmat qilishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, majburiyatda shaxslar o‘zgarishini tartibga soluvchi mavjud huquqiy mexanizmlarni takomillashtirishda shartnoma erkinligi, taraflarning tengligi, halollik va huquqiy aniqlik tamoyillariga ustuvor ahamiyat berilishi lozim.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan nazariy va qiyosiy-huquqiy tahlillar majburiyatda shaxslar o‘zgarishi instituti fuqarolik muomalasining barqarorligi, shartnomaviy munosabatlarning moslashuvchanligi hamda mulkiy huquqlarning samarali amalga oshirilishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Talab huquqini boshqa shaxsga o‘tkazish, qarzni o‘tkazish, subrogatsiya va faktoring majburiyat ishtirokchilarining o‘zgarishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan mustaqil huquqiy mexanizmlardir. Regress va novatsiya esa o‘ziga xos vujudga kelish asoslari hamda huquqiy oqibatlari bilan mazkur institutlardan farq qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, talab huquqini boshqa shaxsga o‘tkazish jarayonida qarzdorni xabardor qilishning elektron mexanizmlaridan foydalanish amaliyotini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, qarzni boshqa shaxsga o‘tkazish bilan bog‘liq bitimlarda dastlabki va yangi qarzdorning javobgarlik doirasi, majburiyatni bajarish muddatlari hamda ta’minot vositalarining huquqiy holatini aniq belgilash tavsiya etiladi.

Uchinchidan, huquqni qo‘llash amaliyotida sessiya, subrogatsiya, regress, faktoring va novatsiya institutlarining o‘zaro farqlarini tushuntiruvchi uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish zarur.

To‘rtinchidan, faktoring munosabatlarini rivojlantirish orqali tadbirkorlik subyektlarining debitorlik qarzlarini boshqarish va aylanma mablag‘lar bilan ta’minlanish imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

Beshinchidan, majburiyatda shaxslar o‘zgarishi bilan bog‘liq nizolarni hal etishda taraflarning qonuniy manfaatlari, shartnoma shartlari va majburiyatning huquqiy mohiyatini kompleks hisobga olish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, majburiyatda shaxslar o‘zgarishining huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish fuqarolik muomalasining uzluksizligini ta’minlash, shartnomaviy intizomni mustahkamlash, mulkiy nizolarning oldini olish hamda iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilarining huquq va qonuniy manfaatlarini samarali himoya qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Birinchi qism. 1995-yil 21-dekabr. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/acts/-111189

2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Ikkinchi qism. 1996-yil 29-avgust. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/docs/-180552

3. Zokirov I.B. Fuqarolik huquqi. – Toshkent, 2006.

4. Rahmonqulov H.R. Majburiyat huquqi. – Toshkent, 2009.

5. Abzalov A. Majburiyatda shaxslar o‘zgarishining fuqarolik-huquqiy muammolari. – 2013.

6. Mualliflar jamoasi. Fuqarolik huquqi. Darslik. I qism. – Toshkent, 2017.

7. Mualliflar jamoasi. Fuqarolik huquqi. Darslik. II qism. – Toshkent, 2023.

8. German Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch – BGB). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/

9. Code civil français. Legifrance. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721/

10. Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Transfer of Obligation. https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Transfer_of_Obligation